

UDK: UO'K:81'374:746.1

Madina RAVSHANOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: ravshanovamadina090119942@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d V.Vositov taqrizi asosida

HUNARMANDCHILIKKA OID LEKSIK BIRLIKLARING SHAKLANISH NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada hozirgi globallashuv jarayonlarida milliy an'analar va hunarmandchilikni asrab-avaylash masalasini yanada dolzarb bo'lmoqda. Shu bois, ingliz va o'zbek tillarida hunarmandchilikka oid leksik birliklarning shakllanish nazariy asoslarini o'rganish va ularning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Leksik birliklar, so'z, prefiksatsiya, suffiksatsiya, infiksatsiya, akronimiya.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, СВЯЗАННЫХ С РЕМЕСЛАМИ

Аннотация

В данной статье вопрос сохранения национальных традиций и ремесел становится все более актуальным в современных процессах глобализации. Поэтому изучение теоретических основ образования лексических единиц, связанных с ремеслами в английском и узбекском языках, и анализ их языковых особенностей имеют большое научное значение.

Ключевые слова: Лексические единицы, слово, префикс, суффиксация, инфиксация, аббревиатура.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF LEXICAL UNITS RELATED TO CRAFTS

Annotation

This article discusses the issue of preserving national traditions and crafts in the current globalization processes. Therefore, it is of great scientific importance to study the theoretical foundations of the formation of lexical units related to crafts in English and Uzbek and to analyze their linguistic characteristics.

Key words: Lexical units, word, prefixes, suffixes, infixes, acronyms.

Kirish. Har bir xalqning madaniy merosi uning tili va hunarmandchilik an'analari bilan chambarchas bog'liqdir. Asrlar davomida hunarmandchilik xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim o'rin tutib, madaniy merosning ajralmas qismi sifatida shakllanib kelgan. Ingliz va o'zbek tillarida hunarmandchilikka oid leksik birliklar turli manbalar ta'sirida boyib, sermahsul shakllanish mexanizmlari orqali rivojlangan. Hozirgi globallashuv jarayonlari milliy an'analar va hunarmandchilikni asrab-avaylash masalasini yanada dolzarb qilmoqda. Shu bois, ingliz va o'zbek tillarida hunarmandchilikka oid leksik birliklarning shakllanish nazariy asoslarini o'rganish va ularning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqot doirasida tilshunos olimlarning nazariy qarashlariga tayanilgan xolda, hunarmandchilik sohasiga oid leksik birliklarning shakllanish jarayoni turlicha tahlil qilinib, jumladan, G. Yule (The Study of Language), o'zbek olimlaridan Sh.Rahmatullayev (Hozirgi adabiy o'zbek tili), A.Hojiyev (O'zbek tilida qo'shma, juft va takroriy so'zlar) va boshqalarning tadqiqot ishlaridan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot doirasida tilshunos olimlarning nazariy qarashlariga tayanilgan xolda, hunarmandchilik sohasiga oid leksik birliklarning shakllanish jarayoni turli lingvistik mexanizmlar va so'z yasash modellari asosida kechishi tahlil qilinadi. Ushbu birliklarning vujudga kelishida morfologik, semantik va so'z o'zlashtirish usullari muhim o'rin tutishi qayd etiladi. Shuningdek, ularning evolyutsiyasiga ijtimoiy-tarixiy omillar, madaniy aloqalar va globallashuv jarayonlari ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ilmiy asoslangan holda tasdiqlanadi. Hunarmandchilikka oid leksik birliklarning rivojlanish dinamikasini o'rganish ularning tizimli o'zgarishlarini, terminologik xususiyatlarini va funksional imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Morfologik derivatsiya yoki affiksatsiya usuli va uning hunarmandchilik sohasidagi roli juda muhim, boisi yangi atamalar va leksik birliklarni shakllantirishda affiksatsiya, ya'ni qo'shimchalar yordamida so'z yasash juda ham produktiv hisoblanadi. G.Yule: "ushbu usul orqali yasalgan inglizcha

so'zlarning miqdoriy ko'rsatkichi benihoya katta..."[1], - deb ta'kidlaydi. Ma'lumki, qo'shimchalar yakka holda mustaqil ma'no bermaydi. Ammo asosga (o'zakka) qo'shilganda ularning ma'nosini o'zgartirib yuboradi. Bundan tashqari, so'zga qo'shimcha ma'no yuklaydi, sintaktik jihatdan so'zlarni bir-biriga ham bog'laydi. Ingliz tilida mazkur sohaga oid yangi leksik birliklarning paydo bo'lishida morfologik derivatsiya usulining uchta modeli sermahsul hisoblanadi. Jumladan: 1) prefixes - prefiksatsiya - so'zlarga old qo'shimchalar qo'shish orqali so'z yasash; 2) suffixes - suffiksatsiya - so'zlarga ort qo'shimchalarni qo'shish orqali so'z yasash; 3) infixes - infiksatsiya - so'z o'rtasiga so'z qo'shish orqali so'z yasash.

Prefiksatsiya - so'z yasashning samarali usullaridan biri bo'lib, u hunarmandchilik sohasida ham muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda old qo'shimchalar asosiy so'zga qo'shilishi natijasida yangi va mustaqil leksik-ma'noviy xususiyatga ega bo'lgan atamalar shakllanadi. Prefikslar so'zning ma'nosini o'zgartiradi yoki unga aniqlik kiritadi, shu bilan birga, uning morfologik va semantik tuzilmasini qayta shakllantiradi. Shunga qaramay bu faol usul tarkibidagi eng nafaol so'z yasashidir. Masalan, re - (qayta, takroriy amal): recraft - qayta ishlash, recarve - qayta o'ymakorlik qilish; over - (haddan tashqari, ortiqcha): overpolished - haddan tashqari sayqallangan; pre - (oldidan, avval): preformed - avvaldan shakl berilgan, precut - avvaldan kesilgan; un - (inkor, teskari harakat): unmolded - qolipga solinmagan, unded - bo'yalmagan (mato, ip) kabilar.

O'zbek tilida prefiksatsiya nisbatan passiv so'z yasash usuli hisoblanadi. Bu holat, asosan, tilning agglutinativ xususiyati bilan izohlanadi, ya'ni o'zbek tilida yangi so'zlar, asosan, suffiksatsiya orqali shakllanadi. Prefikslar esa mustaqil ravishda rivojlanmagan bo'lib, ular asosan boshqa tillardan o'zlashtirilgan so'zlar orqali kirib kelgan. hunarmandchilik sohasida ham prefikslar, asosan, arab, fors, rus va ingliz tillaridan o'zlashtirilgan atamalar tarkibida uchraydi va asosan, zamonaviy hunarmandchilik leksikasida uchraydi. Masalan: mini+gravura = minigravura (mini (ingliz tili)- prefiksi bilan: kichik o'ymakorlik san'ati).

Shu bois, o'zbek tilida prefiksatsiya hunarmandchilik sohasida faqat o'zlashma so'zlar negizida mavjud bo'lishi mumkin. YA'ni, yangi so'zlar yaratishda turkiy asosli so'zlarga prefiks qo'shilmaydi, balki chet tillardan kirgan so'zlar orqali shakllanadi. Bu esa tilshunoslik nuqtai nazaridan o'zbek tilida prefiksatsiyaning chegaralangan va passiv so'z yasash modeli ekanligini tasdiqlaydi.

Hunarmandchilik sohasida morfologik derivatsiya orqali yangi atamalar yaratishning uch asosiy modeli mavjud

Suffiksatsiya - suffixes, morfologik struktura doirasida so'z yaratish va o'zgartirish jarayoni bo'lib, tilshunoslikda so'z asosiga suffikslarni qo'shish orqali uning semantik va grammatik xususiyatlarini modifikatsiya qilish jarayoni sifatida e'tirof etiladi. Ingliz tilida ort qo'shimchalari ikki asosiy funksiyani bajaradi: a) grammatik (so'z o'zgartiruvchi) suffikslar - so'zning morfologik tuzilishini o'zgartirib, uning grammatik kategoriyalarga mansubligini belgilaydi; b) leksik (so'z yasovchi) suffikslar - yangi leksik birliklar yaratishda ishtirok etib, ularni yangi ma'nolar bilan boyitadi va boshqa so'z turkumiga aylantirish vazifasini bajaradi. Vazifamizga ko'ra, biz faqat b) leksik (so'z yasovchi) suffikslarni tahlilga tortdik. Boisi bunday suffikslar orqali yangi leksik birliklar hosil bo'lib, tilning dinamik rivojlanishiga hissa qo'shiladi. Misol uchun, Ot yasovchi qo'shimchalar: -ment: embossment - guloyma, barelyefli bezak yasash jarayoni, refinement - materialni qayta ishlash, nozik bezak berish; -tion: engravingation - o'ymakorlik jarayoni, polishment - sirtini pardoqlash jarayoni; -ant: adhesant - elim, yopishtirish uchun modda, fabricant - ishlab chiqaruvchi hunarmand; -ness: roughness - dag'al, harir emaslik (mato yoki yuza uchun), smoothness - yumshoqlik; -ist: constructionist - me'mor, qurilish yoki inshootlarni loyihalash va barpo etish bilan shug'ullanuvchi shaxs; copyist - nusha ko'chiruvchi shaxs; -logiy/-ology: Selenology - selenologiya (o'yning tuzilishi va geologiyasi), Iconology - ikonologiya (san'at asarlaridagi ramziy ma'nolarni o'rganish); -er: ironmonger - temir buyumlar savdogari (temir-taqa, mixlar, qulf va uy-ro'zg'or anjomlari), wireworker - sim bilan ishlovchi hunarmand; xylographer - yog'och o'yma san'atkori; -ity: diaphaneity - shaffoflik, dimity - engil paxta mato, dissolubility - eruvchanlik, deability - bo'yash qobiliyati, maturity - tayyor holat kelishi.

Sifat yasovchi qo'shimchalar: -ful: artful - san'atli, mohirona, skillful - mahoratli, powerful - kuchli; -able/-ible: flexible - moslashuvchan, reliable - ishonchli workable - ishlashga yaroqli, craftable - hunarmandchilikda yasash mumkin bo'lgan; -like: craftsmanlike - hunarmandga xos yoki hunarmandchilikcha xos, handmadelike - qo'l bilan yasalganga o'xshash, leatherlike - teriga o'xshash, vintage-like - eski uslubdagi, claylike - loysimon, wavelike - to'liqinsimon kabi soha leksik birliklari ingliz tiliga misol bo'la oladi.

O'zbek tilida so'z yasashning sermahsul morfologik usullaridan biri va bu lisoniy hodisa soha ko'lamida keng ommalashgan bo'lib, ular tilshunoslikda so'z asosiga qo'shilib, uning ma'no va grammatik xususiyatlarini o'zgartiruvchi morfologik birliklar hisoblanadi. Quyida ot so'z turkumiga oid leksik birliklarning yasashini kuzatishimiz mumkin: -dosh: guldosh (naqqoshlik), shakldosh (bir xil uslubda yaratilgan asar); -chi: temirchi, to'quvchi, quruvchi, taqachi, randachi, bo'yovchi, bezakchi; savatchi, chegachi (singan chinni, sopol idishlarni chegalovchi, chega qiluvchi), etikchi; -lik: loykashlik, naqqoshlik, nonvoychilik, oshpazlik, etikchilik, temirchilik; -gich (-g'ich, -qich, -kich, -kich): suzgich (oshpazlik), ochqich (temirchilik), buklagich (temirchilik), bog'ich (tikuvchilik); -v (-uv): aralashuv (ranglar aralashuvi); -m (-im, -um): chidam (bino korpusining chidamliligi);

O'zbek tilida so'z yasash jarayoni nafaqat mahalliy, balki fors-tojik va boshqa tillardan kirib kelgan affikslar ishtirokida ham amalga oshadi. Bunday qo'shimchalar tilning morfologik tuzilmasida muhim o'rin tutib, yangi leksik birliklarni shakllantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan qaranganda, har qanday so'z yasaydigan affikslar - ularning kelib chiqishiga qaramasdan - o'zbek tilining lug'aviy boyligini oshirish, so'z yasash imkoniyatlarini kengaytirish va turli funksional sohalarida leksik birliklarni takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Masalan, -goh: dastgoh; -gar (-gor):

chilangar, zargar, duradgor; -dor: naqshdor, rangdor, guldor; -do'z: etikdo'z, maxsido'z; -kash: loykash, paxsakash; -kor: binokor; -simon: halqasimon, sharsimon, oynasimon; -chin: quloqchin; -paz: kabobpaz, oshpaz kabilar bunga yaqqol namunadir.

Yevropa tillaridan o'zlashgan hunarmandchilikka oid affikslar: -siya yoki -siya: dekoratsiya (bezaklash jarayoni), restavratsiya (eski buyumlarni tiklash); -tor: generator (elektr yoki havo bosimi generatsiya qiluvchi qurilma), regulyator (harorat yoki bosimni boshqaruvchi qurilma); -izm: modernizm (zamonaviy hunarmandchilik yo'nalishi), minimalizm (kam chizg'ili bezaklash uslubi); -er yoki -or: konverter (xom ashyoni ishlov berish qurilmasi), kompressor (havo bosimi bilan ishlaydigan qurilma) kabilar. O'zbek tili aglutinativ tillar oilasiga mansubligi bois mazkur usul faol so'z yasash usuli sanaladi va leksik qatlarning funksional imkoniyatlarini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Infiksalar (infixes) - so'zning asosiy morfemasi ichida joylashgan va uning semantik yoki emotsional tarkibini o'zgartirish vazifasini bajaradigan morfologik elementlar hisoblanadi. Ingliz tilida infiksatsiya so'z yasashning nafaol usuli sifatida qaraladi va asosan ekspressivlik, xis-hayajon, g'azab, hayrat kabi emotsional holatlarni ifoda etish maqsadida qo'llaniladi. Biroq ular samarali usul hisoblanmaydi. Jumladan, This carpet is abso-bloody-lutely stunning! (Absolutely stunning > abso-bloody-lutely stunning - gilamning hayratlanarli darajada go'zalligini ta'kidlash).

Infiksatsiya usuli hozirgi o'zbek adabiy tilida amaliy ravishda uchramaydi. Bu holat o'zbek tilining morfologik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, uning so'z yasash tizimida infiksalar mavjud emas. Shu sababli, infiksatsiya ingliz va o'zbek tillarining morfologik kategoriyalari o'rtasidagi mikrokategorial allomorfik farqlardan biri hisoblanadi.

Hunarmandchilik sohasida leksik birliklarni shakllantirishning samarali usullaridan biri akronimiya (acronyms) hisoblanadi. Mazkur usul ilk bor XX asrning 20-yillarida german tilshunoslari tomonidan morfologiya sohasida yangi bir tushuncha - "acronym" (qisqartma) sifatida shakllantirilgan. Keyinchalik, 1940-yildan boshlab, bu usul ingliz tilida acronyms deb nomlana boshladi. Bungacha esa ushbu jarayon tilshunoslikda blending (qorishtirish) usuli doirasida o'rganilgan. Hunarmandchilik sohasida akronimlardan foydalanish maxsus atamalarni soddalashtirish va mutaxassislar o'rtasida samarali muloqotni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hunarmandchilikdagi atamalarining talaffuz xususiyatlari muhim ahamiyatga ega. Odatda, ularning talaffuzi ikki xil shaklda uchraydi: har bir harfni alohida aytish (yakka holda talaffuz) yoki barcha harflarni uzviy ravishda, birgalikda talaffuz qilish (uzviy talaffuz). 1970 yilda Payls va Algeo mazkur turlarni tizimlashtirib, ularni fonetik jihatdan turli guruhlarga ajratgan. Ushbu yondashuv natijasida ayrim qisqartmalar uzviy ravishda, boshqalari esa harfma-harf talaffuz qilinishi aniqlangan[2]. Soha tarkibida ushbu birliklarning miqdori juda ko'plab topiladi. Masalan, CAD (Compyuter-Aided Design) - kompyuter yordamida dizayn yaratish; CNC (Compyuter Numerical Control) - raqamli boshqaruvli dastgohlar; DIY (Do It Yourself) - o'z qo'lingiz bilan yarating; BIM (Building Information Modeling) - bino ma'lumotlarini modellash; RPM (Revolutions Per Minute) - daqiqaga aylanishlar soni; HSS (High-Speed Steel) - kesish vositalarini yaratish uchun ishlatiladigan po'lat qotishma turi; DTC (Direct to Consumer) - iste'molchining o'ziga to'g'ridan-to'g'ri; OoAK (One of a Kind) - birdan-bir nusxa; MTO (Made to Order) - Buyurtma asosida ishlab chiqarilgan.

Hunarmandchilik sohasida ingliz tilida akronimiya usuli yuqori samaradorlikka ega bo'lib, yangi atamalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu usul texnik atamalarni ixchamlashtirish va mutaxassislar o'rtasida tez va samarali muloqotni ta'minlash imkonini yaratadi.

Ingliz tilida blending (qorishtirish), clipping (qisqartirish), back-formation (bekformatsiya) va acronym (akronimiya) kabi so'z yasash usullari turli lingvistik va kommunikativ omillar ta'sirida shakllangan. O'zbek tilida esa mazkur usullar umumiy tarzda "qisqartma otlar" sifatida tasniflanadi. Qisqartma otlar

o'zbek tilida "qisqartma so'zlar" deb yuritilib, asosan murakkab nomlar (tashkilotlar, davlatlar va boshqa tuzilmalar)ni soddalashtirish va ixchamlashtirish maqsadida shakllanadi. Masalan, QHB - qo'l hunarmandchiligi buyumlari; HAS - hunarmandchilik asboblari savdosi; MTQ - maxsus texnika qo'llanmasi; TAJ - to'qimachilik asboblari jamlamasi kabilar.

O'zbek tilida akronimiya usuli, avvalo, nutqning kompressivligini oshirishga qaratilgan bo'lib, ko'p komponentli va uzun atamalarni qisqartirish orqali ularni sodda va tushunarli shaklda ifoda etishga xizmat qiladi. Mazkur usul hunarmandchilik sohasiga oid leksik birliklarni tizimlashtirish va unifikatsiyalash jarayonida muhim lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Akronimiya orqali shakllangan atamalar mutaxassislar o'rtasida

samarali muloqotni ta'minlash bilan birga, soxaviy terminologiyani standartizatsiyasiga ham yordam beradi.

Xulosalar. Hunarmandchilik sohasida yuz berayotgan texnologik taraqqiyot va innovatsion o'zgarishlar mazkur sohadagi leksik birliklarning shakllanishi va rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Til taraqqiyoti nuqtai nazaridan tahlil qilinganda, yangi texnologiyalar, ixtirolar va modernizatsiya jarayonlari sohaviy atamalar hamda leksik birliklarning takomillashuvini tezlashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayon mavjud leksik birliklarning semantik doirasini kengaytirish va qayta ma'nolanishi bilan cheklanib qolmay, balki yangi atamalarning yaratilishi hamda ularning til meyorlari asosida mustahkamlanishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Yule G. The Study of Language. – Cambridge University Press. – 2010. –P. 340.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. Ikkinchi nashr. –T, 2010.-61b.
3. Algeo J. Fifty Years Among the New Words. Dictionary of neologisms.– Cambridge University Press, 1991. . Fifty years among the new words. –P. 262.